

УДК 94 (477.83)“1944/1952”

С 31

Михайло СЕНЬКІВ

ДЕЯКІ ПИТАННЯ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО СЕЛА (1944 – 1952 рр.)

У статті проаналізовано форми і методи колективізації західноукраїнського села. Зокрема, показано, що побої, залякування, шантаж, провокації, арешти, депортації, вбивства, податкова політика тощо. звужували соціальну базу визвольного руху, отже відкривали дорогу до організації колгоспів.

Ключові слова: *західноукраїнське село, колективізація селянських господарств, репресії, депортації, тоталітарний режим, визвольна боротьба.*

У другій половині 40-х – на початку 50-х рр. ХХ ст. в західноукраїнському селі тоталітарний режим здійснив насильницьку колективізацію, яка супроводжувалася нечуваною жорстокістю, депортаціями населення у віддалені регіони СРСР. Сотні тисяч селян були відчужені від приватної власності. У жертву сталінській доктрині соціалізму було принесено долі багатьох невинних людей, знищено одвічний селянський уклад. Однак саме цей етап у його драматичній долі упродовж багатьох десятиліть усіляко спотворювався радянською історіографією, яка прагнула оправдати негативи й обґрунтувати аграрну політику більшовицької партії та радянського уряду. Проте, широкий доступ до колись утаємничених архівних документів та матеріалів звільняє дослідників від нав'язаних комуністичною партією методологічних, ідеологічних та догматичних принципів, відкриває необмежені можливості для відтворення правдивої картини історії українського селянства, насамперед ХХ ст.

За роки незалежності України опубліковані праці Б.Яроша, А.Кентія, Ю.Киричука, О.Ленартовича, А.Русначенка, В.Барана та ін., які висвітлюють соціально-політичні процеси 40-х – поч. 50-х рр. ХХ ст. у західних областях [1]. Зокрема, Ю.Киричук, А.Русначенко, О.Ленартович проаналізували національно-визвольну боротьбу, А.Кентій – спротив ОУН – УПА радянському режиму, Б.Ярош – політику тоталітарного режиму щодо мешканців західного регіону України. Однак форми і методи колективізації західноукраїнського села у них розкрито фрагментарно. Автор робить спробу заповнити цю прогалину.

Колективізацію західноукраїнського села умовно можна поділити на три етапи. Перший припадає на роки початкового становлення радянської влади (1940 – пер. пол. 1941) та її відновлення (1944 – 1946), коли виникали окремі колгоспи. На другому етапі (1947 – 1948) почалася суцільна колективізація та масове відчуження селянина від власності, розгортався жорстокий терор проти національно-визвольного руху та депортаційно-пересельницькі акції. На третьому етапі (1949 – 1952) завершено суцільну колективізацію, утверджено колгоспний лад, а селянина перетворено в новітнього кріпака, підірвано соціально-економічну базу національно-визвольного руху.

Загалом переважна більшість селян не підтримувала ідею колгоспного ладу. Адже у селянській психології століттями вкорінювалося почуття власника землі. Важко уявити, щоб селяни, які протягом багатьох віків боролися за землю, поспішали її добровільно позбутися і вступити до колгоспу. Вони прагнули одержати від нової влади землю у приватну власність і вільно на ній господарювати. це можна було здійснити тільки шляхом насилля.

У перші післявоєнні роки радянська влада спрямувала головний удар проти заможної частини селянства. За даними фінансових і заготівельних органів, у 1945 р. у семи західних областях (без Закарпаття) налічувалось 65 тис. куркульських господарств. Вони становили 4,8 відсотка загальної кількості селянських господарств і володіли 13,8 відсотками земельних угідь. Близько 3 тис. дворів налічувалося на Закарпатті [V, 3]. Це

були сильні господарства, які мали у своєму розпорядженні землю, пасовища, худобу, тяглову силу, господарський реманент, уміло та ефективно господарювали, виробляли основну частину товарного хліба.

Органи влади почали конфіскацію землі в господарствах, що перевищували встановлені державою норми землекористування. У Закарпатській області в грудні 1945 р. встановлювалися такі верхні межі землекористування: для низинних округів – 6 га, для гірських – 8 га орної землі. В інших західних областях України з введенням у дію закону про обмеження куркульського землеволодіння величина господарств зменшилась і складала в середньому 8,6 га орної землі на один двір [III, 28]; [IV, 2].

Селян залучали до колгоспів грубими, насильницькими методами: податковим пресом, погрожуванням, залякуванням, шантажем, провокаціями, вивезенням на Сибір і навіть убивствами. У Волинській області за перше півріччя 1947 р. лише офіційно зареєстровано 34 випадки порушення законності під час організації колгоспів (побиття громадян, вилучення в них майна, погроза зброєю) [13, 349].

Під гаслом боротьби проти куркулів – “кровопивців-лихварів” та “посібників – українських буржуазних націоналістів”, розгорнулася кампанія “розкуркулювання”. У західних областях “куркулів” як таких на той час уже не було, йшлося фактично про селян-трударів, які мали трьох або чотирьох коней та корів, деякі селяни зрідка використовували найману працю. З літа 1947 р. фактично розпочалося масове відчуження селянина від власності та перетворення його в наймита. Термін “куркуль” політизувався, тому розкуркулюванню підлягали селяни будь-якої категорії як носії приватновласницької ідеології.

Саме з 1947 р. водночас із позаекономічним примусом посилювався податковий прес, як головний засіб знищення селянина – самостійного господаря. Третього червня 1947 р. Рада Міністрів УРСР прийняла постанову “Про порядок заготівлі сільськогосподарської продукції в куркульських господарствах Львівської, Станіславської, Дрогобицької, Тернопільської, Ровенської, Волинської і Чернівецької

областей”. Постанова збільшувала на 50 відсотків норми поставок сільсько-господарської продукції, а термін її здачі скорочувався на 1 – 3 місяці [6, 133].

Місцеві органи влади розгорнули перереєстрацію так званих куркульських господарств. Їх насправді самочинно визначали працівники НКВС, голови сільських рад, секретарі партійних осередків, сільські активісти. І тут певною мірою виявлялося свавілля партійно-радянського апарату та абсолютна незахищеність селянина. За офіційними даними, на 1 серпня 1947 р. у західних областях України нараховувалося 16 374 т. зв. куркульських господарств, у т.ч. у Волинській області – 3 941, Дрогобицькій – 1 419, Львівській – 2 126, Рівненській – 2 235, Станіславській – 1 645, Тернопільській – 2 209, Чернівецькій – 877, Закарпатській – 1 920 [6, 132].

Згідно з постановою Ради Міністрів УРСР від 23 серпня 1947 р. “Про оподаткування сільських господарств західних областей УРСР”, на господарства з прибутком 10 тис. крб у рік встановлювалися надбавки до податку у розмірі 50 відсотків, до 15 тис. – 75, більше 15 тис. – 100 відсотків [6, 134].

У 1947 р. норма зернопоставок з одноосібника зросла на 25 відсотків: картоплі – на 100, молока – на 70, м’яса, шерсті – на 300. Крім того, визначалася поставка яєць – 300 шт. з господарства на рік та обов’язкова продаж державі шкіри від забитої худоби. З’являється також указ Верховної Ради Союзу РСР “Про державний податок на кон’юнктурні прибутки куркульсько-заможних господарств західних, Ізмаїльської і Чернівецької областей Української РСР”. Розмір податку встановлювався у сумі 1000 крб з кожного гектара землі. За несплату податку все майно селянина, за винятком житлового будинку, одягу та предметів побутового користування, конфіскували [І, Ленартович О., 56].

Селяни, які не бажали пов’язувати свою долю з колгоспом, сплачували натуральний податок у декілька разів більший, ніж ті, котрі виявляли покірність владі. Якщо завдання і було виконане, давали додаткове. І знову селянин вишукував можливості з ним справитися. Та влада на цьому не заспокоювалася: обкладала додатковим, і так доти, доки в коморі нічого не залишалося. Отже, і хліба у селянина вже не

було, і завдання хлібопоставки не виконувалося. Зате була підстава подати справу до суду. Селянину довелося вибирати: тюрма або колгосп.

Деякі господарі першими змушені були вступати у колгоспи, сподіваючись уникнути великих податків. Так, заможний селянин села Біляшів Ковельського району Волинської області Т.Антонюк після того, як йому призначили податок майже у дві тисячі крб, подав заяву до колгоспу. Він мав 16 га землі, трьох коней, п'ять корів, кінну молотарку та інший інвентар, який змушений був передати колгоспу [11, 480]. А.Ващук із с. Повурськ цього ж району, маючи 22 га землі, вступив до колгоспу після того, як йому призначили понад дві тисячі карбованців податку [І, Ярош Б., 1999, 111, 112].

Економічний тиск держави на селянські господарства щороку посилювався. 1949 р. у Волинській області одноосібні господарства площею до 2-х га зобов'язані були здати з кожного гектара 273 кг зерна, 2 – 5 га – 377кг; 5 – 7 га – 468 кг, більше 7 га – 559 кг. Норми поставок могли змінюватись місцевими органами влади у бік підвищення до 50 відсотків [II, 41]. На Станіславщині господарства до 2-х га землі здавали від кожного гектара 90 кг зерна, 2–5 – 120 кг, 5 і більше – 170 кг зерна [4, 478]. У Чернівецькій області на селян, що мали 2 га землі, накладали хлібоздачу в 20 ц з га [І, Русначенко А., 362]. Унаслідок такої економічної політики більшість індивідуальних господарств зuboжили.

Водночас у кожному районі формувалися групи партійно-радянського активу та органів МВС і МДБ, які роз'їжджали по селах для примусового створення колгоспів. У с. Самушин Заставнівського району Чернівецької області лейтенант МДБ Ведерников залякував селян: “Якщо завтра не подаш заяви до колгоспу, то я тебе заарештую” [10, 656]. У с. Іспас Вишницького району уповноважений райкому партії погрожував селянам депортацією до Сибіру [10, 656]. Внаслідок шантажу було колективізоване с. Топорівка Заставнівського району Чернівецької області. Улітку 1947 р. було заарештовано 80 селян. Перед ними поставили вимогу: тюрма або колгосп. Залякані селяни, всупереч своїй волі, подали заяви до колгоспу [10, 656].

Масові безчинства чинила група партійно-радянського активу на чолі із завідувачем парткабінету райвиконкому Будком, організовуючи улітку 1948 р. колгоспи в Колківському районі Волинської області. Усіх селян, які відмовлялися вступити до колгоспу, заганяли у підвал біля сільради с. Комарово. Уночі почергово заводили у приміщення сільради і розпочинали ексекції. Селян на руках піднімали до стелі, пускали на підлогу або підставлену лаву. Ф.Головінському і Д.Ащуліку одягали на голову відро, б'ючи зверху палкою. Селянин Будь від побоїв знепритомнів. Один з активістів всунув непритомному у руку олівець, зробив підпис про вступ до колгоспу [II, 71].

У с. Кукуріки Головнянського району цієї ж області заснуванням колгоспу займалася група радянсько-партійного активу у складі 19 осіб на чолі із секретарем райкому партії. Уночі 12 серпня 1948 р. селян силою зброї зігнали до сільради, але бажаного результату не досягли. Відтак біля дверей сільради виставили озброєну охорону. Селян почергово заводили в окрему кімнату. Тут їх жорстоко били, поки не “переконали” в перевагах колгоспного ладу [II, 71].

У села часто приїжджали уповноважені з району, заганяли селян у хату-читальню, клуб або школу. Один із представників влади оголошував про створення колгоспу і ставив запитання: “Хто проти організації колективного господарства? Прошу голосувати”. Як правило, всі, боячись репресій, мовчали. Тут селянам підсовували готові заяви, на яких вони ставили свої підписи або хрестики. Від усіх мешканців села вимагали передати колгоспу свою землю і худобу.

У багатьох випадках селяни ставали колгоспниками, навіть не підозрюючи цього. У с. Дядьківці Рівненської області заяву про вступ до колгоспу Є.Марафічука скріпили хрестиком місцеві активісти, стверджуючи, що це зробила його донька. Селянин скаржився, вимагав повернути йому озимину, відібрану в нього як у колгоспника. Відповідь голови райвиконкому була стандартною – “відмовити” [I, Ленартович О., 59].

Задля хороших результатів створювалися фіктивні колгоспи. У селах Майдан та Зелений Дуб Мизоцького району Рівненської області земля, коні, реманент не були усупільнені.

Кожен селянин самостійно сів і збирав урожай на своїй ділянці. Установлений план хлібоздачі місцеві органи влади розподіляли серед селян. Подібне було у с. Княже Золочівського району Львівської області та багатьох інших [8, 18]; [6, 123].

У с. Луч Лисятинський Стрийського району Дрогобицької області 1949 р. було створено колгосп, до якого вступило 28 господарств (зі 110). Районні організації включили його до списку сіл суцільної колективізації і довели план засипки насіння на кожне господарство. Голова колгоспу повідомив секретаря Стрийського райкому КП(б)У, що багато селян відмовляються здавати насіння, оскільки не вважають себе колгоспниками. “Заявіть селянам, – відповів секретар, – хто не бажає бути колгоспником, нехай подає про це письмову заяву” [8, 17]. Звичайно, ніхто нічого не писав, бо такі заяви стали б “перепусткою” до Сибіру або інших віддалених районів СРСР.

Уповноважені Корецького РК КП(б) Рівненської області Кравець і Мархай у с. Голичівка важко побили вдову Теклю Родованюк за те, що відмовилася віддати до колгоспу свого коня. Вони також жорстоко розправилися з одноосібником Павлом Ворощуком. Спочатку його побили і скривавленого закрили в льох, потім роздягли, облили водою і зачинили в холодну комору. У такий спосіб селянина-одноосібника “переконували” у перевагах колективного господарювання [10, 696].

Особливо підступні провокації щодо непокірних селян здійснювали спецгрупи МДБ, які жили по декілька місяців у лісах, видаючи себе за підрозділи УПА. Вони приходили на хутори чи села, провокуючи селян до налагодження зв’язків із місцевими відділами повстанців. Якщо селяни вчасно не виявляли провокацію, то справа закінчувалася арештом та конфіскацією всього майна. У с. Свидник Турківського району Дрогобицької області прибуло 100 енкаведистів у формі повстанців. Селяни не розпізнали провокації, стали жертвувати харчами, розповідати про учасників визвольного руху. Відтак багатьох мешканців села заарештували. Їх жорстоко допитували: били, виривали волосся і зуби, ламали руки, саджали на розпечене залізо [5, 655 – 659].

Спецгрупа Здолбунівського відділу МДБ Рівненської області у вересні 1948 р. приїхала на хутір Загребля. Вона вимагала від Петра Дембіцького зібрати від хуторян 30 ц хліба. Селяни відмовилися, і тому через кілька днів до П.Дембіцького знову прийшли озброєні люди і, погрожуючи розправою, вимагали виконати їх наказ. Переляканий П.Дембіцький запряг коня, повантажив на підводу 3 мішки власного зерна і повіз на вказане місце. Тут його схопили і відправили до райвідділу МДБ [10, 702, 703].

Радянські карально-репресивні загони знищували хутори, мешканці яких найбільш затято виступали проти колективізації та допомагали повстанцям їжею, одягом, житлом. Хутірська система перешкождала владі контролювати селян повністю.

Ліквідація хуторів особливо активізувалася на завершальному етапі колективізації. Протягом 1950 – 1952 рр. було зігнано з батьківської землі власників 91 226 хутірських господарств, з них 69 245 розселили в західних областях, 21 581 – у південних регіонах України, а деяких депортували у Сибір. Руйнування хуторів продовжилося з новою силою після 4 липня 1952 р., коли з'явилася чергова постанова ЦК КП(б)У і Ради Міністрів УРСР “Про виселення господарств з хуторів у західних, Ізмаїльській, Чернівецькій і Закарпатській областях УРСР”, яка зобов'язувала місцеві органи влади до 1 жовтня 1952 р. виселити ще 51 350 дворів [10, 854].

Водночас зростала кількість депортованих – учасників національно-визвольної боротьби та членів їхніх родин, а також тих, що чинили опір колгоспному ладу. Їх вивозили в Сибір, Крайню Північ, Казахстан як “куркулів”. У Станіславській області до списку “куркулів” потрапили селяни Ілля Скуба та Наталія Сивак. Скуба мав будинок, сад, дві корови і 0,5 га землі, а Сивак – будинок, корову та 0,15 га землі [2, 1 вересня].

Перша хвиля депортацій припала на жовтень 1947 р., друга – на кінець 1948 р., що було пов'язано з переходом до суцільної колективізації. Протягом 1947 р. було виселено 26 612 сімей, або 76 986 осіб, 1948 р. – відповідно: 2 623 і 8 224 особи. Ще більших масштабів ця акція набирає з 1949 р., коли депортували усіх “куркулів”. Секретар ЦК КП(б)У Л.Мельников вимагав від представників влади на місцях застосовувати вимір:

“колгосп або Сибір”. Усього за 1948 – 1949 рр. було депортовано 30 тисяч осіб, яких кваліфікували як “куркульський” елемент [І, Кентій А., 60].

18 серпня 1950 р. Рада Міністрів УРСР та ЦК КП(б)У ухвалили виселити 1 200 господарів-куркулів із західних, Чернівецької та Закарпатської областей за межі Української РСР з конфіскацією належного їм майна [10, 795]. Це мотивувалося тим, що серед 152 тис. селянських господарств, які залишилися, поза колгоспами, є мовляв, частина “куркулів”, які завдають шкоди колгоспам, зокрема їхньому організаційному зміцненню.

Виконуючи директивні вказівки центру, місцеві органи влади розпочали нову хвилю пошуків “куркулів” та “українських буржуазних націоналістів”. До них зараховували всіх тих, хто чинив опір колгоспному ладу та всій тоталітарній системі. Із західних областей у 1951 р. до Сибіру було вислано 1 445 “куркулів” [3, 351]. Водночас цілими партіями вантажили у вагони “українських буржуазних націоналістів”, “андерсівців”, “сектантів” і вивозили у віддалені райони СРСР. За неповними даними, у 1939 – 1953 рр. із Західної України у східну частину СРСР вивезено 2 196 170 осіб, або 20,5 відсотка усього населення краю [7, 171].

Крім адміністративного тиску, сталінський режим надалі вдавався до широкої соціальної демагогії. Уся ідеологічна машина сталінського режиму була спрямована на пропаганду колгоспного ладу. З цією метою проводилися різні наради, семінари, конференції, лекції, екскурсії, використовували радіо, кіно, пресу. Хоча пропаганда і соціальна демагогія широко використовувалися, однак не вони були визначальними. Фактично до початку 1952 р. у західному регіоні України насильно було колективізовано 95,2 відсотка селянських дворів, що складало 99,2 відсотка посівної площі [9, 146].

Отже, для створення економічної бази тоталітарного режиму та придушення національно-визвольного руху компартія намагалася за допомогою карально-репресивних органів утвердити колгоспний лад. Побої, залякування, шантаж, провокації, арешти, депортації, вбивства, податкова політика і тощо. звужували соціальну базу визвольного руху, а відтак відкривали дорогу до організації колгоспів. Так за сталінським

“рецептом” була здійснена “революційна перебудова” західноукраїнського села – селянина відчужено від власності, знищено хлібороба-годувальника, господаря землі.

Результати дослідження можуть бути використані для написання узагальнюючих робіт з історії селянства.

Джерела та література

I. Державний архів Волинської області (далі – ДАВО). – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр.127.

II. ДАВО. – Ф. П. 6. – Оп. 1. – Спр. 257.

III. Державний архів Закарпатської області (далі – ДАЗО). – Ф.П.1. – Оп.1. – Спр. 40.

IV. ДАЗО. – Ф. П.1. – Оп.1. – Спр.144.

V. Центральний державний архів громадських об’єднань України. – Ф.1. – Оп. 16. – Спр. 453.

1. Ярош Б.О. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях 30-50-ті роки ХХ століття (історико-політологічний аспект). – Луцьк : Настір’я, 1995. – 176 с., 1995; Його ж. Сторінки політичної історії західноукраїнських земель 30 – 50 років ХХ ст. – Луцьк : Вежа, 1999. – 182 с.; Ленартович О. Селянство Західної України у національно-визвольній боротьбі 1944–1950 рр. – Луцьк : Вид-во Волинського ун-ту, 1998. – 152 с.; Баран В. Україна: новітня історія (1945 – 1991). – К.:Інститут українознавства НАНУ, 2003. – 670 с.; Кентій А. Нариси боротьби ОУН – УПА в 1946 – 1956 рр. – К. : Б.в., 1999. – 110 с.; Киричук Ю. Нариси історії українського національно-визвольного руху 40 – 50-х років ХХ ст. – Львів : Вид-во Львівського ун-ту, 2000. – 304 с.; Русначенко А. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940 – 50-х роках. – К. : Пульсари, 2002. – 518 с.

2. Вівчар Б. Як нас виселяли // Галичина. – 1990. – 1 вересня.

3. Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади 1946 – 1947 рр. Т. 2. – Львів : Інститут українознавства НАНУ, 1998. – 540 с.

4. Крайківський О. “Визволителі”. – Дрогобич : Відродження, 1998. – 816 с.

5. Літопис Української Повстанської Армії. Т.16. – Торонто – Львів, 1987.

6. Масловский В.И. В борьбе с врагами социализма. Очерки истории классовой борьбы на селе в период построения основ социализма в западных областях Украины. 1939 – 1950 рр. – Львов : Вища школа, 1984. – 186 с.

7. Нариси з історії суспільних рухів та політичних партій в Україні (XIX – XX ст.). – Львів, 2001. – 360 с.

8. Рубльов О.С., Черченко Ю.А. Згадка на сумні роковини. – К.: Принт. вид. Інституту історії АН УРСР, 1990. – 25 с.

9. Сеньків М.В. Західноукраїнське село: насильницька колективізація – 40 – поч. 50-х рр. ХХ ст. – Львів: Інститут українознавства НАНУ, 2002. – 296 с.

10. Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі в 1944 – 1953 роках. Нові документи і матеріали. – К. : Дніпро, 1998. – 942 с.

11. Сушик І. Волинське село у перше повоєнне десятиріччя (1944 – 1953) // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск. – Дрогобич, 2002. – С. 480.

12. Шаповал Ю. Політичний терор в Україні в 20 – 50-і роки ХХ ст. // День. – 2001. – 1 вересня.

13. Шаповал Ю.І. Мороз перед “відлигою” // Історія України. Нове бачення. – Т. 2. – К. : Україна, 1996. – С. 329 – 362.

Сеньків Михайл. Некоторые вопросы коллективизации западноукраинского села (1944 – 1952). В статье проанализированы формы и методы коллективизации западноукраинского села. В частности, показано, что побои, устрашение, шантаж, провокации, аресты, депортации, убийства, налоговая политика и т. п. сокращали социальную базу освободительного движения, открывали дорогу к организации колхозов.

Ключевые слова: западноукраинское село, коллективизация крестьянских хозяйств, репрессии, депортации, тоталитарный режим, освободительная борьба.

Sen'kiv Mykhailo. Some issues of the peasants collectivization of the west-Ukrainian region (the second half of 40-s – the beginning of 50-s). In this article it has been analysed forms and methods of the peasants alienation from their property in the post-war period, it has been thrown light upon the process of strengthening of the social-economic base of the bolshevist totalitarianism in the west-Ukrainian region.

Key words: West-Ukrainian village, collectivization, repressions, depressions, total regime, liberation struggle.